

НАЦІОНАЛЬНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ АЛГОРИТМ АНТИВОЄННОЇ ПРОЗИ НАТАЛІ КОБРИНСЬКОЇ

Руйнування світоглядних стереотипів, зокрема маргіналізації “слабшої” статі, і реалістичних конвенцій у світовому мистецтві загалом спричинило виникнення на літературних теренах феміністичної нарації. В українській літературі цей процес, генераторами якого стали Н. Кобринська, С. Окуневська, О. Кобилянська, О. Пчілка, Г. Барвінок та ін., актуалізувався у кінці ХІХ – поч. ХХ ст. “Перша з них, – як слушно зауважувала С. Павличко, – Марко Вовчок – за прикладом більшості жінок-письменниць ХІХ ст., від Жорж Санд до Джорж Еліот, обрала для себе чоловічий псевдонім, який мав бути своєрідною перепусткою в чоловічу культуру, способом легітимізуватися в ній” [8, с. 78].

Проте на відміну від західноєвропейського космополітичного фемінізму, український перебував у державотворчій боротьбі та пошуках національної ідентичності. Більше того, екзистенційні виміри *української феміни* ґрунтуються на “культурній народності” та християнських духовно-моральних цінностях. Промовистим прикладом є кредо Н. Кобринської, викладене у статті “Жінка і свобода”: “Жінка, упосліджена на кожному кроці, звертається до ідеї християнства, що, окрім потіхи і визволення з тяжких обставин життя, підносила її до гідності чоловіка, до рівних прав перед Богом” [6, с. 373].

Жіночі імена такі, як Х. Алчевська, У. Кравченко, В. Лебедова (К. Малицька), О. Береза та багато інших стали окрасою стрілецької тематики в українській літературі. Це засвідчує антологія “Стрілецька Голгофа” в упорядкуванні Т. Салиги – одне із перших авторитетних видань на теренах нашої державної незалежності, що повернуло із забуття десятки імен митців, більшість з яких брали участь у національно-визвольних змаганнях українського народу періоду Першої світової війни.

Українська Femina з різних причин виявляла своє літературне обличчя стосовно висвітлення історичних подій Українського Січового стрілецтва. Наприклад, як слушно зауважує Т. Салига, “якщо У. Кравченко і В. Лебедова звертались до цієї теми, сказати б, з потреби свого письменницького обов’язку, то О. Береза взялася за перо з материнської розпуки” [9, с. 20].

Ще в добу українського літературного шістдесятництва Л. Міщенко упорядковує антологію “Тридцять українських поетес” [див.: 12], а згодом С. Геник видає енциклопедію під громісткою назвою “150 видатних українок” [див.: 4].

Екзистенційні виміри *української феміни* різнобічно представлені в інтелектуально-світоглядній концепції сучасного літературознавства. Одні авторитетні вчені (В. Агеєва, О. Забужко, Т. Гундорова, С. Павличко та ін.) розширюють її “загальноєвропейський тендерний простір”, а інші (Н. Зборовська, Н. Мафтин, С. Андрусів та ін.) – більшу увагу зосереджують на її “національній ідентичності”. У кінцевому результаті, літературознавці приходять до єдиного “морального імперативу” емансипації – це гармонійне поєднання (баланс) чоловічого і жіночого у соціально-політичному житті нації.

З цього приводу – слухні слова А. Моруа, об’єктивно інтерпретовані С. Андрусів у праці “Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.” Цитуємо: “Мужчина, що не мусів носитися з дитиною, носився з ідеями, мріями і маревами (...) Мужчина нудьгує, коли не має якоїсь перешкоди, щоби її поборювати, жінка нудьгує, коли вона не кохає або її не кохають. Усе, що конструює мужчина, має вигляд зовнішньої потреби, усе, що є твором жінки, нагадує людське тіло (подушечки, дзеркало) (...) Справжня творчість жінки – дитина. Ті, що не мають дитини, роблять дитиною мужчину (...) Наскрізь чоловіча грецька цивілізація пропала через політику, метафізику і гордощі. Нема справжньої цивілізації без співпраці обох статей” [1, с. 247].

Доречно наголосити, що “закинутість” проблеми *жіночого/чоловічого* у соціальному світі буття згубно впливає на державотворче життя нації. Так, Дарія Віконська у праці “За силу й перемогу” вказувала на перманентний стан *рабства* українського народу, пов’язаний із доленосними політичними обставинами. Це призводить, з одного боку, до вияву надмірної індивідуальності так званої “свободоманії” як своерідної компенсації за історичну несправедливість, а з іншого – людина перестає мислити категоріями *спільності*, що в державотворчому колективному житті спричиняє анархію.

Таким чином, з погляду етнопсихології відбувається дисбаланс між *жіночим* і *чоловічим* началом людини, що спричиняє соціальний

феномен маскулізації (змушнення) самої феміни і появи особливого типу жінки, образно кажучи української Жанни д'Арк. Адже не даром французький екзистенціаліст Ж.-П. Сартр запевняв, що сутність людського існування виражає сама *свобода*, якою індивід повинен раціонально користатися. Бо крайній прояв свободи посилює внутрішню відчуженість людини щодо навколишньої дійсності. Так, головний герой “Мухи” Ж.-П. Сартра Орест, досягнувши екзистенційного стану “тотальної свободи”, став *“людиною, що втратила свою тінь”*. Інакше кажучи, сама природа відсахнулася від нього. Герой загублюється у світі. За словами Юпітера, Орест перебуває у ньому як *“браконьєр у панському лісі”*.

Отже, “тотальна свободоманія” нашого народу, що більшою мірою притаманна його маскулінній ментальності, на думку Н. Кобринської, може призвести до негативних наслідків. Тому так важливо глибинно осягнути колосальний державотворчий потенціал **української феміни**, закласти його в національно-екзистенційну систему ідеологічних координат.

Слушною є думка Т. Гундорової: “Зазвичай в українській літературі національна ідея фемінізувалася, однак саме Кобилянська разом з Лесею Українкою були першими, хто пов’язав питання модерної нації з культуротворчою функцією жінки. Саме у творчості цих письменниць складається аполітичний міт «нової жінки»” [3, с. 227]. Розквіт процесу цього історичного, психо-культурного феномена припадає в період міжвоєнного двадцятиліття ХХ ст. Так проза 20 – 30-х рр. К. Гриневичевої, Н. Королевої, Г. Журби та ін. розглядалася в літературній парадигмі реконквісти Н. Мафтин [див.: 7], а творчість Марти Гай, О. Теліги та інших стали об’єктом літературознавчого дослідження українського резистансу 40 – 50-х рр. ХХ ст. І. Яремчук [див.: 14].

Проте окремий пласт прогресивної національної свідомості з “літературної плеяди” українська *Femina* явила творчість Н. Кобринської. Її глибокий патріотизм у системі етнокультурного буття оснований на інтелектуалізації почуттів та аристократизмі народного духу. “Відомо, яке значення, – зауважував І. Денисюк, – мала Кобринська для становлення творчого голосу Кобилянської, порадивши їй звертатися за сюжетами до навколишньої дійсності, а не вигадувати їх, писати українською, а не німецькою мовою” [5, с. 161].

Аналізуючи модерні ідеали тогочасної інтелігенції, І. Франко риторично сказав про письменницю: “В Галичині на перший план виступає Н. Кобринська, що кладе собі метою розворушити наше жіноцтво, працює не тільки на полі белетристики, але (...) організує жіноче товариство, агітує за подавання петицій в цілі поширення жіночої освіти і жіночих прав, нав’язує зносини з жінками інших національностей (...) силкується втягти наше жіноцтво в сферу ідей та інтересів передового європейського жіноцтва” [13, с. 501–502].

А після смерті письменниці її колеги по перу видадуть у 1921 р. цілу збірку присвят під велемовною назвою “Першому українському борцеві за права жінки”.

Відомо, що у 1915 р. Н. Кобринську арештували, звинувативши у російському шпигунстві. З цього приводу Н. Тимків пише: “Якби не зусилля адвоката, відомого українського письменника А. Чайковського, закінчила б вона свій шлях у горезвісному Талергофі чи в іншому австрійському концтаборі. (...) 1918 році письменниця підготувала збірку “Воєнні новели”, куди ввійшло десять її творів, але як повідомив критик і видавець І. Лизанівський, “під час революційних бур” вона пропала” [11, с. 61]. Збереглися лише такі антивоєнні твори Н. Кобринської, як “Кінь”, “Полишений”, “Свічка горить”, “Каліка”, “На цвинтарі”, “Брати”.

У нарисі “Кінь” Н. Кобринська намагалася алегорично поглибити екзистенційну проблему людини, розкрити саму суть її світоглядної кризи. Сюжет твору – доволі простий. Одного улана, переслідуваного ворогом, поцілили кулею і товариші, утікаючи, кинули його напризволяще. Лише кінь зупинився і намагався зарадити чимось своєму вершнику. *“Гей, не врятує пана, а сам впаде в полон. Тяжко з другом розлучатись. Коло неживого улана лежала його “мантля”. Кінь вхопив її в зуби і – полетів за своїми”* [6, с. 250].

Тварина, по суті, виконувала функцію людини, тобто намагалася допомогти своєму господареві, і навпаки – люди (шестеро утікачів) у *межовій ситуації* повелися як тварини, що сліпо йдуть за своїми інстинктами (самозбереження). Таким чином, письменниця дає можливість усвідомити, що боротьба за свободу неможлива без боротьби за людяність (християнську самопожертву).

У новелі “Свічка горить” Н. Кобринської простежується К’єркегорове розуміння особистісної, екзистенційної істини, що, за данським філософом, є результатом зіткнення протилежних “життєвих позицій”. Мова іде про сприйняття спецслужбами

“підозрілих” листів дівчини на фронт до свого коханого, де постійно повторювалися одні й ті ж слова: “Свічка горить день і ніч...”

“Що ж це має означати?”, – запитав військовий. *“Дівчина стояла непорушно... Так тривало добру хвилю, нарешті поступилась на силу й отворила двері до своєї кімнати. Перед мадонною блимаючим світлом блищала свічка. Легка усмішка зависла на устах обох мужчин. – Будьте спокійні, – сказав вкінці незнайомий, – все провірено, листи дійдуть до адресата”* [6, с. 256].

З погляду християнського екзистенціалізму (С. К’еркегор) таке багатогранне сприйняття *істини* дає можливість реконструювати її “*поліфонію*”, надати їй глибшого смислу. Адже невіруючим людям важко повірити у незгасиму силу духу, якщо не надати їм наочних доказів, у цьому випадку пересвідчитись, що дівчина справді щодня і вечора запалює свічку перед образом Богородиці, просячи щасливого повернення з фронту свого коханого.

У такий спосіб жінка намагається подолати ворожість матеріального світу, що вимушує її показувати стороннім людям свої найінтимніші духовні куточки душі. Прикметно, однак, **українська феміна** в новелістиці Н. Кобринської постає як символ християнської сутності. Тому її его відбите в дзеркалі не зовнішньої природної вроди, а внутрішньої духовної краси.

Характерно, що на відміну від “маскулінної” наративності української літератури на антивоєнну тематику “фемінна” – виявляє здебільшого не фізичні (біологічні), а духовні намагання людини у переборенні гріховності, подоланні соціального зла. Адже в художніх текстах міжвоєнного періоду ХХ ст. вкрай рідко можна побачити жінку на барикадах зі зброєю в руках. І це – природно, бо її національно-екзистенційний алгоритм приводить до спроб розв’язання духовної, етнопсихологічної проблематики людини. Так, Н. Кобринська у статті “Руське жіноцтво в Галичині в наших часах” писала: “Смутна історія нашого народу, і смутна доля його жіноцтва. (...) Кожна нова інтелігенція за прикладом своїх предків довгий час переходила до сусідніх народів служити найсильнішим, аж доки не вибила година правдивого національного самопізнання. Люди впізнали, що відриватися від свого кореня – значить самовільно позбавляти себе життєвої сили і що лиш на власнім ґрунті може вирости правдива культура, і зачали єднатися з народом” [6, с. 301–302].

Цю гуманістичну думку Н. Кобринська вилела в художню канву твору “Брати”, де розкривається проблематика братовбивчої війни українського народу у період Першої світової війни. Особливого трагічного мотиву набуває сцена зустрічі двох солдатів по різних барикадах фронту, які крізь вибухи снарядів і свист куль наосліп бігли убивати один одного.

“Зрівнялись – станули – і змірились очима... – Брате! – вирвалось з грудей молодцеві в чужім мундирі. – Брате! – крикнув стрілець. Витягнені багнети випали їм з рук, і обидва щиро обійнялись. Вмить вибігло двох других, з двох ворожих таборів, і обох на місці трупом поклали... Впали, як зламане огниво. Змертвіло тіло, поблідли лиця, зашклились очі, але на чолі їх все ще як би снувалась думка, а отворені очі як би питали: “Чому так сталося? Яка тому причина? Що пхнуло брата на брата? Хто їх на себе наслав? Хто їх розділив і нащо студене залізо роздерло їм серця?” [6, с. 279].

На ці соціально-політичні, а відтак і екзистенційні запитання письменниця дає аргументовану відповідь, що міститься у тій же історичній доленосній неволі українського народу. *“Замкненим у тісних межах не вільно було виглянути на ширшу арену світу, то і той світ забув про замираючі в оковах мільйони, що надармо видирались на волю”* [6, с. 280].

Отже, національно-екзистенційний алгоритм нашої державної незалежності Н. Кобринська розглядає лише з погляду глобалізації, соціально-політичних обставин у цілому світі, який, по суті, і розв’язує питання свободи народів.

Екзистенційний лейтмотив твору “Каліка” Н. Кобринської дуже близький оповіданню “Мур” Ж.-П. Сартра, незважаючи на їхні різнорідні сюжетні лінії: бо українська письменниця намагалася відтворити трагічну долю селянської сім’ї у період Першої світової війни, а французький прозаїк ставив за мету розкрити психологію засудженої на смерть людини у життєвому театрі абсурду.

Як не парадоксально, але названі твори зближує лише один дуже важливий ключовий лейтмотив – це *брехня*, яку застосували герої з благородних намірів. Утім, у кінцевому результаті в обидвох випадках такі дії спричинили непередбачені фатальні наслідки. Так, в оповіданні “Каліка” Н. Кобринської тітка Фрасина обманом воліла полегшити банування Лукина за втраченою на війні дружиною, сказавши, що вона його начебто не любила, а нібито заходилася з іншими солдатами. *“Лукин, як се почув, мов з коня повалився. У грудях його тиснуло, а серце з болю скаменіло. Каліка, каліка,*

безобразний, без ноги! А ще більше з прошиблим, закервавленим серцем” [6, с. 277].

Іншого ефекту хотів досягти головний герой Пабло Іббієта в оповіданні “Мур” Ж.-П. Сартра, вигадуючи місце знаходження свого товариша Рамона Гріса (цвинтар), щоб “розіграти” своїх ворогів, хоча добре знав, що він переховувався у брата. Проте відбувся неймовірний збіг обставин. У той день Гріс посварився зі своїм братом і пішов ховатися на цвинтарі в халупі грабаря, де його застали і в перестрілці убили. “ – *На цвинтарі! Все в голові пішло обертом, і я повалився на землю, розреготавшись так, що з очей бризнули сльози*” [10, с. 201].

Н. Білоцерківець інтерпретуючи цю екзистенційну ситуацію головного героя Ж.-П. Сартра, слушно зауважувала: “Справа в тому, що Пабло, відмовляючись виказати друга, робить це не з любові до нього чи любові до Іспанії, *а сам не розуміючи чому*; його вибір не є вибором по суті; він зумовлений лише впертістю, яка не ґрунтується на жодній розумовій чи емоційній основі і яку, в принципі, можна повернути в будь-який бік. Умертвивши любов до життя, втративши, перефразовуючи Достоєвського, *Бога* у формі особистого існування, Іббієта ніби відчуває, що все дозволено і все можливо, бо однаково не має сенсу” [2, с. 461].

Отже, Н. Кобринська і Ж.-П. Сартр чітко визначають критерії духовно-моральних цінностей людини, показуючи, що *брехня* у будь-яких екзистенційних ситуаціях є завжди негативним явищем. Такий лейтмотив підсилюється і сюжетно-композиційною розв’язкою п’єси “Брехня” В. Винниченка, де головна героїня Наталя, заплутавшись у власній філософії любові, вкорочує собі віку.

Своєрідним підсумком екзистенційних вимірів збірки оповідань “Воєнні новели” Н. Кобринської є твір “На цвинтарі”, де письменниця правдиво показала байдужість військової знаті до простих загиблих на війні людей.

“ – *Господи, Господи помилуй! – дрозжав голос старого священика, а народна душа плакала над своїм тяжким горем. Плакала на клеветників, що жили його потом і кров’ю і завдали йому стільки муки й наруги...*” [6, с. 260].

Отже, сокровенне стає явним. Тобто національно-екзистенційний алгоритм антивоєнної прози Н. Кобринської – це тривкі християнські духовно-моральні цінності, за допомогою яких український народ може подолати історичну доленосну державотворчу неволю.

Література

1. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. : монографія. ЛНУ ім. І. Франка. – Тернопіль : Джура, 2000. – 340 с.
2. Білоцерківець Н. Сартр і наша сучасність (післямова) // Сартр Ж.-П. Нудота. Мур. Слова / Перекл. з франц. – К. : Основи, 1993. – С. 459–463.
3. Гундорова Т. *Femina Melancholica*: Стаття і культура в гендерній утопії Ольги Кобилянської. – К. : Критика, 2002. – 272 с. – (Серія: “Критичні студії”; Вип. 2).
4. Генік С. 150 видатних українок. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2003. – 236 с.
5. Денисюк І. Наталія Кобринська : штрихи до портрета // Літературознавчі та фольклористичні праці : У 3 т., 4 кн. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – Т. 1 : Літературознавчі дослідження. – Кн 1. – С. 155–165.
6. Кобринська Н. Вибрані твори. – К. : Дніпро, 1980. – 446 с.
7. Мафтин Н. Західноукраїнська та еміграційна проза 20 – 30-х років ХХ століття : парадигма реконквісти : монографія. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ ПНУ ім. В. Стефаника, 2008. – 356 с.
8. Павличко С. Модернізм як фемінізм // Павличко С. Теорія літератури. – К. : Основи, 2002. – С. 77–83.
9. Салига Т. І зорі на небі вмивались сльозами... // Стрілецька Голгофа : Спроба антології. – Львів : Каменяр, 1992. – С. 6–20.
10. Сартр Ж.-П. Нудота. Мур. Слова / Перекл. з франц. – К. : Основи, 1993. – 464 с.
11. Тимків Н. “Мене вже серце не болить” // Дивослово. – 2010. – № 6. – С. 56–61.
12. Тридцять українських поетес : Антологія / Упоряд. Л. Міщенко. – К. : Рад. письменник, 1968. – 296 с. – (Серія: “Бібліотека поета”).
13. Франко І. З остатніх десятиліть ХІХ віку // Франко І. Зібрання творів: У 50 т. / Ред. колег. : М. Бернштейн та ін. – К. : Наукова думка, 1984. – Т. 41. – С. 471–529.
14. Яремчук І. Під знаком вогню : Генетичний контекст та естетична природа поезії УПА : монографія. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2006. – 212 с.